

Krzysztof Karsznicki

Prokurator Prokuratury Generalnej

Główne kultury prawne na świecie

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2014.027>

1. Wprowadzenie

Niedościgniony mistrz reportażu Ryszard Kapuściński w swoich wykładach wiedeńskich wypowiedział takie oto znamienne słowa na temat różnorodności kulturowej w świecie: „Świat był dla mnie zawsze wielką wieżą Babel, w której Bóg pomieszał nie tylko języki, ale także kulturę i obyczaje, namiętności i interesy i której mieszkańcem uczynił ambiwalentna istotę łączącą w sobie Ja i nie – Ja, Siebie i Innego, Swojego i Obcego”.

Przez pięć wieków Europa dominowała nad światem. Dominowała nie tylko politycznie i gospodarczo, ale także kulturowo. Narzucała wiarę, prawo, skale wartości, wzorce zachowań. Relacje Europejczyków z innymi były zawsze asymetryczne (władcze, apodyktyczne i paternalistyczne). Obecnie jesteśmy świadkami wielkich ruchów tektonicznych. Przewidział je już na początku lat 90. Samuel Huntington. Inne cywilizacje domagają się miejsca przy stole świata. Na naszych oczach wyłania się nowy świat, oparty nie na ideologii, lecz na cywilizacjach. Centralnym elementem definiującym cywilizację jest religia. Huntington wyróżnia osiem cywilizacji: chińską, japońską, hinduistyczną, islamską, prawosławną, zachodnią, latynoamerykańską i afrykańską. Większość z nich opiera się na głównych religiach świata: chrześcijaństwie, islamie, hinduizmie i buddyzmie.

Każda z cywilizacji ukształtowała też charakterystyczną dla siebie kulturę prawną i etykę zachowań.

Choć nie ma oficjalnie przyjętej i powszechnie obowiązującej definicji kultury prawnej, to można jednak bez jakiegokolwiek ryzyka uznać, że jest to na pewno stosunek wszystkich członków wybranej grupy społecznej do prawa. Z kolei kultura prawnicza określa stosunek do prawa tych osób, które je stanowią, oraz tych osób, które je stosują¹.

Wpływ na formowanie się kultury prawnej ma nie tylko prawo, lecz także moralność i religia. W każdej społeczności normy z tych trzech sfer pozostają w obszarze wzajemnego oddziaływania na siebie. Najczęściej jest tak, że prawo wspiera się na moralności, a moralność na religii. Niezwykle rzadko występuje zjawisko odwrotne, a mianowicie takie, że religia i moralność wspierają się na prawie. Wzajemne relacje pomiędzy normami religijnymi, moralnymi i prawnymi w danym środowisku społecznym pozwalają na wyodrębnienie podstawowych kultur prawnych we współczesnym świecie. Jeżeli w określonej grupie społecznej normy religijne będą marginalizować moralność i ustanowione prawo, wówczas będziemy mogli mówić o sakralizacji moralności i prawa. Jeżeli normy moralne zdominują prawo i religię, wtedy będziemy mieli do czynienia z moralizacją prawa i religii. Gdy z kolei normy prawne zredukują do minimum moralność i religię, wówczas wystąpi coś, co nazwiemy legalizacją moralności i religii². Właśnie te wzajemne związki pomiędzy prawem, moralnością i religią pozwalają na wyodrębnienie głównych kultur prawnych w świecie. I tak np. kultury prawne cywilizacji Zachodu odznaczają się silną pozycją prawa stanowionego lub *common law*, natomiast kultury prawne Wschodu opierają się na „kośćcu” religijnym i moralnym. Zwarte i silne społeczności odznaczają się tym, że obowiązujące normy prawne, religijne i moralne są tożsame, w dużym stopniu nakładają się na siebie. Musimy bowiem sobie uświadomić, że separacja prawa od moralności może powodować tworzenie prawa amoralnego. Z kolei separacja prawa

¹ Więcej na temat pojęcia kultury prawnej i prób jej zdefiniowania: M. Szerer, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.

² R. Tokarczyk, *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008, s. 127.

od religii prowadzi do ustanowienia prawa świeckiego, przy czym prawo świeckie nigdy nie jest w stanie pozbyć się śladów norm religijnych. Wynika to z faktu, że w wielu przypadkach religia i prawo stoją na straży ochrony tych samych głównych wartości ludzkich.

2. Kultura prawna judaizmu

Głównym źródłem prawa żydowskiego jest pierwsze pięć ksiąg Starego Testamentu, czyli Tora (Księga Praw). Tora miała charakter bardzo ogólny i dlatego niezbędne były dodatkowe do niej komentarze, stanowiące interpretację niektórych zapisów. W II w. komentarze te zostały spisane i w ten sposób powstała *Miszna*. Na bazie tego dzieła powstało kolejne dzieło – tzw. *Gemara*, zawierająca teksty dla głębszego studiowania. Połączenie *Miszny* i *Gemary* złożyło się na Talmud, zredagowany w wersji jerozolimskiej w IV w. i w wersji babilońskiej w V w. Następnie powstały liczne kodeksy prawa żydowskiego, w tym m.in. *Kodeks Maimonidesa* z XII w.³

Kulturę prawną judaizmu charakteryzuje: religijność, rytualizm, humanitaryzm, mesjanizm, rygoryzm i kazuistyka. Religia przenika wszystkie normy prawa żydowskiego, ale najbardziej jest to widoczne w prawie karnym, gdzie przestępstwo jest utożsamiane z grzechem. Rytualizm natomiast jest widoczny choćby przy zawieraniu małżeństwa. Podczas tej ceremonii małżonkowie bowiem składają wobec siebie zobowiązania, a dla ważności tego rodzaju umowy małżeńskiej istotne jest jej zawarcie pod specjalnym baldachimem. Humanitarny charakter kultury prawnej judaizmu przejawia się w występowaniu: norm chroniących życie ludzkie od momentu poczęcia aż do momentu naturalnej śmierci, norm utrudniających uzyskanie rozwodu, norm zakazujących aborcji i samobójstwa. Z kolei rygoryzm kultury prawnej judaizmu wyraża się we wszelkich aktach ludzkich bezwzględnie podporządkowanym prawu bożemu. Żydzi wierzą, że są narodem wybranym i mają do wypełnienia swoją misję, a ta misja może być tylko wtedy zrealizowana, gdy podejmą maksymalny wysiłek zgodny z oczekiwaniami

³ M. Keene, *Religie świata*, Warszawa 2003, s. 44–45.

prawa boskiego. Ostatnią cechą charakteryzującą kulturę prawną judaizmu jest wszechobecna kazuistyka. Normy prawne występujące niemal w każdej gałęzi prawa, karnego, rodzinnego bądź spadkowego, zostały ustanowione dla każdej sytuacji, którą można sobie wyobrazić. W związku z tym w takich systemach prawnych bardzo łatwo o wystąpienie luki prawnej. Artykuł 46 podstawowego aktu prawnego Izraela (*The Fundamentals of Law*) w przypadku luk prawnych nakazuje sądom orzekanie zgodnie z zasadami wolności, sprawiedliwości, słuszności i pokoju wynikającymi z żydowskiego dziedzictwa kulturowego.

3. Kultura prawna chrześcijaństwa

Kultura prawna chrześcijaństwa jest zbliżona do kultury prawnej judaizmu, ponieważ korzysta z tych samych źródeł. Opiera się również na *Dekalogu* i nie podważa prawa Starego Testamentu. Podstawy religii chrześcijańskiej zostały objawione wiernym przez Boga za pośrednictwem Jezusa Chrystusa, który głosił *Przykazanie miłości* wobec Boga i bliźniego. Przykazanie miłości miało nawet bardziej uniwersalny charakter niż wspomniany *Dekalog*, gdyż zawierało w swojej treści również i te przykazania boskie z Góry Synaj. Musimy bowiem zgodzić się z takim poglądem, że kto kieruje się w życiu przykazaniem miłości, tym samym nie łamie *Dekalogu*. Za podstawowy kodeks moralności chrześcijańskiej można uznać *Kazanie na Górze*. Jest to precyzyjnie skatalogowany system norm i wartości etycznych.

Na kształt prawa chrześcijańskiego wpływ miała nie tylko Biblia, lecz także filozofia grecka i prawo rzymskie. Gdyby jedynym fundamentem miała pozostać Biblia, a zwłaszcza zawarte w niej *Kazanie na Górze*, wówczas realizacja tych dyrektyw etycznych wymagałaby od ludzi heroizmu. Trudno byłoby bowiem wymagać od wszystkich postawy wyrażającej pochwałę smutku, cierpienia czy ubóstwa. Sam Chrystus jako wzór osobowy, na tle tradycji europejskiej, jest kimś egzotycznym, zupełnie odmiennym od bogów greckich czy rzymskich. Chrystus jest bogiem zdradzonym i skazanym, cierpiącym i ukrzyżowanym.

W kręgu kultury chrześcijańskiej uważa się, że prawo dzieli się na prawo boskie (*ius divinum*) i prawo ludzkie (*ius humanum*). Prawo boskie dzieli się na prawo wieczne, prawo naturalne i prawo objawione zapisane w księgach Pisma Świętego. Z kolei prawo ludzkie dzieli się na prawo kościelne (kanoniczne) i prawo państwowe.

Kulturę prawną chrześcijaństwa charakteryzuje: religijność, dogmatyzm, humanitaryzm, integralność i powszechność. Tak jak w judaizmie, tu też grzech w wielu przypadkach pokrywa się z przestępstwem, a jeżeli nawet przestępstwem nie jest, to przynajmniej stanowi naruszenie normy moralnej. Niektóre tezy przyjmowane są przez członków wspólnoty chrześcijańskiej jako dogmaty, bez konieczności ich uzasadniania i udowadniania. Są uznawane jako prawdy absolutne i niezmiennie. Integralność z kolei wyraża się w dostosowaniu do innych norm i w godzeniu z innymi kulturami. Kultura prawna chrześcijaństwa nasycona jest także dyrektywami nakazującymi czynienie dobra, gdyż tylko w takim przypadku można uniknąć pośmiertnego potępienia. Ludzie powinni być więc zawsze odpowiedzialni za swoje czyny. Jeżeli nawet uniknęli odpowiedzialności za życia, to nie unikną jej po śmierci, w dniu sądu ostatecznego. Humanitarny charakter tej kultury prawnej ma jeszcze szerszy wymiar niż w kulturze prawnej judaizmu. Tu bowiem wymaga się miłości do bliźniego i odrzucenia prawa odwetu. Tymczasem w Starym Testamencie mocno pobrzmiewa jeszcze zasada talionu („oko za oko, ząb za ząb”). W odróżnieniu od judaizmu, gdzie adresatem norm i obietnicy zbawienia jest tylko naród wybrany, tutaj normy prawa chrześcijańskiego może przyjąć każdy człowiek.

4. Kultura prawna islamu

Głównym źródłem prawa islamu jest objawienie Mahometowi przez Allaha w języku arabskim swojej woli (*szaria*). To sakralne prawo zostało spisane w *Księdze Matce (Umam al – Kitab)*, która stanowi integralną część Koranu. Koran składa się ze 114 sur (rozdziałów) i 6200 wersetów. Według Koranu jedynie to, co nie jest w nim wprost nakazane lub zakazane, może podlegać swobodnej ocenie muzułmanina. Zachowania muzułmanów powinny jednak i tutaj

uwzględniać wolę Allaha, której obca jest samowola ludzi stanowiących prawo.

Kulturę prawną islamu charakteryzuje rygoryzm, rytualizm, niezmiennosc, teokratyzm i totalizm. Rygoryzm jest jeszcze większy niż w kulturze judaizmu czy kulturze chrześcijańskiej. Koran zawiera bardzo restrykcyjnie traktowane normy obyczajowe. Są tam także rozmaite zakazy kulinarne oraz normy dotyczące ubioru. Na przykład w Sudanie każdego dnia wiele kobiet jest karanych za łamanie artykułu 152 kodeksu karnego, penalizującego naruszenie dobrych obyczajów. Zbyt krótka zasłona na twarzy, spotkanie sam na sam z mężczyzną mogą spowodować, że policja obyczajowa zabierze kobietę do aresztu, gdzie będzie oczekiwać procesu sądowego. W 2009 r. znana dziennikarka Lubna Ahmad Al-Hussein została aresztowana w jednej z restauracji w Chartumie za włożenie spodni. Za ten czyn została skazana na publiczną chłostę w postaci 40 batów⁴. W kulturze islamu obowiązuje też surowy zakaz używek, w tym picia alkoholu w każdej postaci. Rytualizm z kolei objawia się w wyrażaniu wiary w określonych formach, np. wyznanie wiary, pięć modlitw w ciągu dnia (w tym pierwsza tuż przed wschodem słońca, a ostatnia o zachodzie słońca), post, jałmużna, pielgrzymka do Mekki. Muzułmanie nazywają to pięcioma filarami wiary. Rytualizm i forma jest bardzo ważna dla kultury muzulmańskiej. Wiąże się z tym ściśle obowiązująca w islamie etyka intencji. Dla muzulmanina ważna jest intencja, a nie konsekwencje czynu. Nie jest ważne, co wynikło z jego działań; ważne jest to, że chciał dobrze. Jeżeli sprawy przybrały niepomysłny obrót, to znaczy, że Allah tak chciał. Stąd się bierze typowy dla islamu fatalizm. Niezmiennosc norm prawnych w islamie sprzyja ich przestrzeganiu. Prawo ma być takie, jak objawił Allah. W kulturze islamskiej bardzo widoczny jest też teokratyzm, wyrażający się w łączeniu władzy religijnej z władzą świecką. Obraz ten uzupełnia totalizm polegający na uregulowaniu prawnym wszystkich aspektów życia jednostkowego i społecznego.

W XIX w. na prawo muzulmańskie coraz bardziej zaczęło wpływać europejskie prawo stanowione, w szczególności francuskie.

⁴ L. Ahmad Al-Hussein, *Czterdzieści batów za spodnie*, Warszawa 2012.

W państwach zależnych od Francji (Algieria, Tunezja) przejmowano gotowe kodeksy bądź tworzono nowe kodeksy wzorowane na systemie europejskim. W dalszym ciągu jednak takie państwa jak Arabia Saudyjska czy Sudan pozostają odporne na wpływy prawa europejskiego. W państwach tych nadal prawo karne wyróżnia trzy grupy przestępstw, z których najsurowiej karane są przestępstwa przeciwko Bogu. Grozi za nie kara śmierci lub biczowanie. Za zbrodnie krwawe bez rozboju wymierzane są kary na zasadzie talionu, a za pozostałe przestępstwa grozi więzienie, chłosta, konfiskata mienia lub zerwanie turbanu.

5. Kultura prawna hinduizmu

Hinduizm jest religią i jednocześnie sposobem na życie. Jest to właściwie system etyczny spleciony z wyobrażeniami religijnymi, oparty na kanonie pism świętych. Najstarszymi pismami świętymi są *Wedy*, które stanowią podstawę hinduizmu. Są to zbiory modlitw, hymnów, pieśni religijnych z drugiego tysiąclecia p.n.e., zawierające normy zachowania człowieka. Mamy w nich dwa toki nauczania – jeden to rozważania etyczne udzielające odpowiedzi na pytanie, jak należy żyć, i drugi tok to nauczanie o bogach. Tę naukę zawartą w *Wedach* uzupełniały późniejsze pisma z okresu 800–200 r. p.n.e., zwane *smriti* lub *śastra*, które normowały zachowania człowieka w duchu religijnym, moralnym i prawnym. Były to księgi prawa, które dzieliły się na naukę *dharma* i naukę *artha*. Nauka *dharma* opisywała dyrektywy zachowania ludzi wobec bogów, króla, kapłanów, przodków, krewnych, sąsiadów i zwierząt. Natomiast nauka *artha* zawierała szczegółowy opis instytucji prawnych, praw materialnych i procesowych⁵.

Zasadą etyki hinduistycznej jest nadanie wagi i trwałego znaczenia temu, co robimy, gdyż wszystkie nasze czyny nie przemijają i stanowią tzw. *karman* (bilans życia), który będzie miał wpływ na naszą przyszłość i kolejne nasze wcielenie. Wszystkie nasze zachowania będą podlegały ocenie, nic nie zostanie pominięte. W ka-

⁵ S. Opara, *Jak żyć? Wykłady z etyki*, Warszawa 2011, s. 47–50.

talogu norm hinduskiej moralności występuje absolutny nakaz ochrony wszelkiego życia, nakaz prawdomówności, zakaz kradzieży, pochwała cnoty ubóstwa. Pisma zawierające wskazania, według których należy żyć, kładły nacisk na poświęcenie się dla bliźniego. Glorifikowały również wstrzemięźliwość, miłość, wierność, przebaczenie, uczciwość, unikanie krzywdzenia wszelkich istot oraz pacyfizm. Kultura prawna hinduizmu jest ściśle związana z kastami, które są usytuowane w porządku hierarchicznym pod względem „czystości”. Nie można też dowolnie przechodzić z kasty do kasty. Znalezienie się w kacie wyższej jest możliwe już po śmierci w innym wcieleniu, jeżeli zasłużyliśmy sobie na to w poprzednim życiu. Myślenie w takich kategoriach przełożyło się na normy prawne zakazujące małżeństw, wspólnego jedzenia i innych form obcowania ludzi kast wyższych z ludźmi z kast niższych.

Typowe prawo hinduskie aż do czasu skolonizowania Indii przez Wielką Brytanię było zlepkiem reguł prawa zwyczajowego oraz norm moralnych rozproszonych po różnych pismach, które zostały spisane przez uczonych i kapłanów. Ci ostatni nadali tym normom charakter prawny. Panowanie brytyjskie osłabiło znaczenie hinduskiego prawa zwyczajowego. Wzrosło natomiast znaczenie brytyjskiego *common law* i urzędniczego prawa administratorów brytyjskich. Recepja prawa brytyjskiego okazała się jednak niemożliwa w prawie rodzinnym i spadkowym. Na przeszkodzie temu stała tradycja hinduska. Dlatego sędziowie brytyjscy rozpoznający sprawy Hindusów opierali się na prawie hinduskim, interpretując je jednak zgodnie z własnym poczuciem sprawiedliwości. W wyniku takich zabiegów powstało prawo Anglo-Hindu. W 1947 r. Indie uzyskały niepodległość. W tym czasie ustanowiono konstytucję i wydano wiele innych aktów prawnych opierających się już na wzorach zachodnich. Mimo nowego porządku prawnego opartego na modelu europejskim wielu Hindusów swoim zachowaniem stara się pozostać wiernym normom hinduskiego prawa zwyczajowego, zwłaszcza jeżeli chodzi o prawo rodzinne. Na przykład obowiązujące przepisy prawa rodzinnego dopuszczają rozwód. Mimo to Hindusi rzadko decydują się na taki krok. Tradycja okazuje się silniejsza.

W obrębie kultury prawnej hinduizmu rozwinęła się kultura buddyjska, stanowiąca swoisty wariant hinduizmu. Ma ona uzasad-

nioną autonomię. Nie jest już tak powiązana z wizjami bogów. Jest to raczej antropocentryczna koncepcja doskonalenia człowieka, która nie wiąże się bezpośrednio z wierzeniami dotyczącymi istot nadprzyrodzonych. Często powiada się, że buddyzm to ateistyczna religia. Według buddyzmu człowiek samodzielnie, a nie przez oczekiwanie na interwencję boską, powinien rozwiązywać swoje problemy życiowe, które sprowadzają się do cierpienia⁶. Buddyzm przepełniony jest pacyfizmem i miłością do bliźniego, powstrzymywaniem się od czynienia zła i fałszywej mowy. Obie kultury prawne charakteryzuje moralizm, humanitaryzm, powszechność i kastowość.

6. Kultura prawna konfucjanizmu

Podstawy tego systemu filozoficznego, przesiąkniętego moralizmem, porządkiem i harmonią stworzył Konfucjusz (551–479 r. p.n.e.). U podstaw tej filozofii leży przekonanie, że największe znaczenie ma osobista moralność. Zdaniem Konfucjusza świat powinien być moralnie czysty, ludzie powinni żyć w harmonii, w uporządkowanym systemie społecznym, w którym obowiązuje określona hierarchia. W takim społeczeństwie poddani są lojalni wobec władcy, którego przywództwo jest niekwestionowane, dzieci są posłuszne rodzicom, a starszym osobom należy się szacunek. W kulturze konfucjańskiej interes grupy dominuje nad interesem i prawami jednostki. Władcy nie powinni być jednak tyranami, lecz powinni sprawować władzę przez swój autorytet i dawanie dobrego przykładu. Jest to jedna z najciekawszych etyk społecznych. O ile podstawą etyk hinduskich była jednostka ludzka, która – przez swoje czyny – miała doskonalic się, zapewnić sobie lepszą przyszłość dzięki kolekcjonowaniu dobrych uczynków, dzięki oczyszczaniu duszy indywidualnej, to tutaj mamy etykę, która jest całkowicie nastawiona na obowiązki jednostki wobec społeczeństwa. Można powiedzieć, że to typowa etyka obowiązku, określająca, jak człowiek ma godnie żyć, spełnia-

⁶ Szerzej na ten temat w: A. Szyszko-Bohusz, *Hinduizm, buddyzm, islam*, Wrocław 1990.

jąc swoje powinności wobec innych, wobec grupy, zbiorowości, także państwa. Harmonia w kulturze prawnej konfucjanizmu wyraża się w stosunkach międzyludzkich, gdzie istotą jest zajmowana pozycja społeczna – społeczeństwo w tym porządku musi być hierarchicznie uszeregowane według ważności osób. W konfucjanizmie wzorce osobowe dominują nad normami prawa stanowionego. Ludzie bardziej ufają autorytetom moralnym niż normom prawnym. Dlatego Azjaci z tego kręgu kulturowego unikają rozstrzygania sporów prawnych przed sądem, ponieważ nie mają zaufania do przepisów i organów sądowych. Z tych względów wolą załatwiać spory prawne w drodze koncyliacji. W ich rozumowaniu mądry człowiek zyskuje szacunek, jeśli unika konfliktów, a jeżeli nie może ich już uniknąć, to rozwiązuje bez udziału sądów. Proces sądowy oznacza porażkę i w pewnym sensie utratę twarzy. Dla ludzi wiernych ideom naturalnego porządku sztuczne prawo stanowione jest zbędne. Kulturę prawną konfucjanizmu charakteryzuje moralizm, harmonia, porządek, sceptycyzm wobec prawa stanowionego i wiara w siłę autorytetu. Innym istotnym czynnikiem jest też widoczny realizm. Konfucjusz bowiem nie wierzył w to, że ludzie mogą być święci i idealni, ale można oczekiwać od nich, że będą uczciwi. Konfucjańska kultura prawna opiera się na założeniu, że człowiek jest z natury dobry. Konfucjanizm był i jest do dzisiaj, choć w różnym stopniu, obecny w Chinach, Korei i Japonii. W Chinach od XIX w. zaczęła następować w dużym stopniu recepcja prawa stanowionego. Wraz z powstaniem Chińskiej Republiki Ludowej w 1931 r. przejęte jednak zostały wzorce z prawa Związku Radzieckiego. W latach 1958–1960 prawo zostało zmarginalizowane, a decydującą rolę odgrywały decyzje polityczne. Okres późniejszy w historii Chin zaznaczył się jeszcze głębszym nihilizmem prawnym. Dopiero po 1976 r. nieśmiało powrócono do odbudowywania autorytetu prawa.

W Japonii z kolei w XIX w. nastąpiło otwarcie na niemiecki i francuski model prawny. Po II wojnie światowej okupacja amerykańska Japonii doprowadziła do recepcji prawa amerykańskiego. W ten sposób doszło do wymieszania wszystkich elementów: prawa niemieckiego, francuskiego, amerykańskiego i zwyczajowego. Obecny system prawny Japonii opiera się na prawie stanowionym, zawierającym elementy prawa europejskiego i amerykańskiego. Duch

konfucjanizmu w Japonii jest widoczny jednak w dalszym ciągu przy sposobie rozstrzygania sporów. System japoński oferuje bowiem wiele możliwości polubownego załatwienia sporu bez konieczności uciekania się do rozstrzygnięć sądowych. To nie przypadek, że Japonia ma jedną z najmniejszych armii sędziów i prokuratorów na świecie w stosunku do liczby mieszkańców.

7. Kultura prawna animizmu

Kultura prawna animizmu jest wytworem niektórych społeczeństw plemiennych zamieszkujących Afrykę, Azję, Amerykę Łacińską i Oceanię. Kultura ta opiera się na religii, w centrum której są bóstwa objawiające się w postaci sił przyrody. Istotną rolę odgrywają duchy i talizmany. Kontakt z bóstwami i duchami odbywa się przez taniec i muzykę. Kultura prawna animizmu ma charakter oralny, co oznacza, że nie ma spisanych ksiąg, zawierających dyrektywy zachowań w określonych sytuacjach. Zasady zachowań przekazywane są ustnie z pokolenia na pokolenie. Jest to kultura sakralna i agrarna, a także eksponująca różnice ludzi ze względu na płeć, wiek i miejsce w hierarchii społecznej. W społeczeństwach praktykujących animizm aż do czasu kolonizacji przez mocarstwa europejskie, ziemia była traktowana jak własność bogów i dlatego nie funkcjonowała jako towar w obrocie handlowym. Ustne regulacje mające charakter prawny w społeczeństwach animistycznych najczęściej dotyczyły stosunków rodzinnych, spadku, posiadania i własności oraz rozstrzygania konfliktów społecznych. Regulacje te przewidywały m.in. dopuszczalność walk międzyplemiennych oraz prawo zemsty rodowej lub zemsty klanu⁷. W X w. wpływ na kulturę animistyczną zaczęła mieć kultura prawna islamu, a w XV w. wraz z kolonizacją europejską Afryki zaczęła dominować chrześcijańska kultura prawna z elementami prawa stanowionego. Obecnie w wielu miejscach mamy do czynienia z syntezą prawa kolonizatorów z rodzimym prawem zwyczajowym. Warto odnotować, że nawet w tych

⁷ Więcej na ten temat w: J. Kurczewski, *Prawo prymitywne*, Warszawa 1973.

krajach afrykańskich, w których na dobre zadomowiła się religia chrześcijańska, nadal towarzyszą jej elementy ludowe mające wiele wspólnego z animizmem.

8. Etyka zachowań w różnych cywilizacjach

Cywilizacja zachodnia stworzyła kulturę winy jako główne kryterium oceny zachowania człowieka. To przez pryzmat winy dokonujemy gradacji zachowań i decydujemy o konsekwencjach w postaci pociągnięcia do odpowiedzialności lub zwolnienia z niej. Hinduizm z kolei ukształtował kulturę błędu. W środowisku hinduskim błąd się nie wybacza, ponieważ jest dowodem ignorancji. Tymczasem w kulturze zachodniej błąd może usprawiedliwiać zachowanie człowieka, może go nawet ekskulpować w niektórych przypadkach. W społeczeństwie muzułmańskim, a także w społeczeństwach Dalekiego Wschodu, najważniejszym kryterium oceny zachowania człowieka jest poczucie wstydu. Wstyd przed grupą jest największą dolegliwością człowieka, który do niej przynależy. Dla muzułmanina jest najważniejsze to, co inni o nim pomyślą, a nie, jaki zapadnie wyrok. W kulturze islamskiej – poza tym – ważna jest etyka intencji. Liczy się zamiar, intencja i obietnica. Słowo jest wartością samą w sobie. Jeżeli nawet ktoś komuś obiecał coś, ale ostatecznie tego nie „załatwił”, ponieważ nie mógł, i tak zasługuje na wdzięczność. W kulturze zachodniej natomiast najważniejsza jest etyka konsekwencji czynu, a nie intencja i zamiar. Mówi się nawet, że „dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane”.

9. Podsumowanie

Brak wiedzy na temat innych kultur prawnych może powodować napięcia i nieporozumienia. Na przykład dla muzułmanina nie do zaakceptowania może być sytuacja, w której jest przesłuchiwany przez kobietę. Nie do zaakceptowania jest pytanie go o żonę, jeżeli nie ma to znaczenia dla czynności procesowej. Trzeba też wiedzieć,

że muzułmanie „uczuleni” są na taki sposób siedzenia, przy którym widoczna jest podeszwa buta. Bezwzględnie należy podawać wszystko prawą ręką. Arabowie mają ponadto zaufanie do ludzi, a nie do instytucji, dlatego ważny jest klimat rozmowy, pozwalający na zdobycie ich zaufania. Nie lubią wypełniania formularzy i ankiet. Wolą bezpośredni kontakt z człowiekiem, od którego zależy załatwienie ich sprawy.

Z kolei w społeczeństwach Dalekiego Wschodu opartych na nauce konfucjańskiej najważniejsza jest grupa. Grupa jest przed jednostką. Nie ma miejsca na indywidualizm. Do kanonu należy unikanie sporów i procesów. Partner w rozmowie nie wypowie się kategorycznie „nie”, ponieważ za wszelką cenę będzie unikał sytuacji, w której może obrazić swojego rozmówcę. Woli powiedzieć: „tak, ale...”. Oznacza to jednak, tak naprawdę, odmowę. W rozmowach z Azjatami z Dalekiego Wschodu spuszczone głowa oznacza okazanie szacunku dla partnera. Wizytówki podajemy oburącz i na początku spotkania. Nie chowamy ich, lecz kładziemy przed sobą na stole. Niezachowanie tych zasad może prowadzić do nieporozumień i niewybaczalnych „gaf towarzyskich”. Nie ulega wątpliwości, że w zrozumieniu świata potrzebny jest wzajemny szacunek i powściągliwość. Świat staje się globalną wioską. Na kontakt z inną kulturą muszą być przygotowani wszyscy, w tym także funkcjonariusze policji, prokuratorzy i sędziowie. Dzisiaj przy czynności procesowej nie wystarczy już tłumacz, potrzebny jest również psycholog międzykulturowy, który ułatwi jej przeprowadzenie. Różnice kulturowe mogą być przyczyną nie tylko problemów proceduralnych, lecz także problemów odnoszących się do prawa karnego materialnego. Jak bowiem – dla przykładu – ocenić w kategoriach karnoprawnych zachowanie obywatela Dagestanu, który porywa młodą kobietę (też obywatelkę Dagestanu) na terytorium Polski w celu zawarcia z nią małżeństwa. W polskich warunkach kulturowych jest to bezprawne pozbawienie wolności, natomiast w kulturze dagestańskiej takie zachowanie jest społecznie akceptowane i nie pociąga za sobą odpowiedzialności karnej.

Problemy te jeszcze nie występują w praktyce z taką jaskrawością, ale z niektórymi już przyszło nam się zmierzyć. Mowa chociażby o sprawie uboju rytualnego. Miał rację Huntington, pisząc, że wraz

z ruchami migracyjnymi i upadkiem świata podzielonego ideologią czeka nas zderzenie cywilizacji.

STRESZCZENIE

Główne kultury prawne na świecie

W przypadku spotkania przedstawicieli różnych kultur może dojść do zaskakującego obie strony konfliktu, wynikającego nie z różnicy interesów, ale hierarchii wartości oraz odmiennych sposobów interpretowania zachowania drugiej strony. Tym większe ma to znaczenie w przypadku odmiennego podejścia do prawa. Wyróżnia się następujące kultury prawne na świecie: judaizmu, chrześcijaństwa, islamu, hinduizmu, konfucjanizmu oraz animizmu. Oczywiście przedstawiciele jednych mieszkają lub prowadzą interesy w Polsce częściej, a innych rzadziej. Jednak problem jest niezwykle istotny, gdyż różnice kulturowe mogą nie tylko doprowadzić do naruszenia prawa, ale też zakłócić przebieg procesu karnego, np. w przypadku przesłuchiwania mężczyzny przez kobietę.

Słowa kluczowe: prawo karne, kultura prawna, różnice kulturowe.

SUMMARY

Main law cultures in the world

A result of a meeting between representatives of different cultures can be a conflict, which will be a surprise for both sides. A reason of such conflict will not be a conflict of interests. The reason will be different hierarchy of values and interpretation of the opponent's behavior. This is very important in a case of different law cultures. There are the following law cultures in the world: Judaism, Christianity, Islam, Hinduism, Confucianism and animism. Of course, some representatives of these cultures live or lead business in Poland more often, other ones more rarely. Anyway the problem is very important. The culture difference can be reason of committing an offence, but also can negative influence criminal investigation, for example when a man is interrogated by a woman.

Keywords: criminal law, law culture, culture differences.

BIBLIOGRAFIA

Ahmad Al-Hussein L., *Czterdzieści batów za spodnie*, Warszawa 2012.

Keene M., *Religie świata*, Warszawa 2003.

Kurczewski J., *Prawo prymitywne*, Warszawa 1973.

Opara S., *Jak żyć? Wykłady z etyki*, Warszawa 2011.

Szerer M., *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.

Szysko-Bohusz A., *Hinduizm, buddyzm, islam*, Wrocław 1990.

Tokarczyk R., *Komparatystyka prawnicza*, Warszawa 2008.

